

ЗАЈДЕ БАЦА
РОМСКО КУЛТНО МЕСТО

Библиотека ПОГРАНИЧЈЕ, књига двадесет и четврта
Оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић

ЗАЈДЕ БАЦА
РОМСКО КУЛТНО МЕСТО

Издавачи

Машински факултет Универзитета у Нишу
ЈУНИР, Ниш
Прометеј, Нови Сад

За издаваче

Др Ненад Т. Павловић
Др Драган Тодоровић
Зоран Колунџија

Рецензенти

Др Дејан Крстић
Мр Баја Сaitовић Лукин

Превод на ромски

Баја Сaitовић Лукин

Превод на енглески

Бранислав Ђорђевић

Превод на немачки

Берислав Жупарић

Корице

Зоран Тодоровић Тодор.

Компјутерска припрема и прелом

Прометеј, Нови Сад

Штампа

Scero print, Ниш

Тираж

500

ISBN 978-86-515-1262-2

**ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ
ДРАГАН ТОДОРОВИЋ**

ЗАЈДЕ БАЦА

РОМСКО КУЛТНО МЕСТО

Ниш и Нови Сад, 2017.

Монографија националног значаја припремљена је у оквиру пројекта
179013

**ОДРЖИВОСТ ИДЕНТИТЕТА СРБА И НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У
ПОГРАНИЧНИМ ОПШТИНАМА ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ
СРБИЈЕ**

који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а
финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР:	
О ИСТРАЖИВАЊУ РОМСКИХ КУЛТНИХ МЕСТА	7
ЗАЈДЕ БАЦА У ОТОМАНСКОЈ ЛЕГЕНДИ	
(записи Д. Бојанић, Ф. Каница и М. Ђ. Милићевића)	11
ЗАЈДЕ БАЦА КАО ИСЛАМСКО-ХРИШЋАНСКО СВЕТИЛИШТЕ	
(написи Ђ. Стаменковића, М. Арсић, И. Трајковића и Н. Јашића)	14
ЧУВАР КУЛТНОГ МЕСТА (Неша Асић)	19
ЗАКЉУЧЦИ: ДАВАЊЕ И ПРИМАЊЕ	23
ZAJDE BADŽA ANDI OTOMANSKO LEGENDA	
(hramosarde D. Bojanić, F. Kanic i M. Đ. Milićević)	25
ZAJDE BADŽA SAR HORAHANO-TRUŠULESKO SUMNAKANIPE	
(hramosarde Đ. Stamenković, M. Arsić, I. Trajković i N. Jašić)	28
ARAKHAVNO E KULTNE THANESO (Neša Arsić)	33
PHANDIMATA: DIMATA THAJ THERIPE	37
ZAJDE BADŽA IN THE OTTOMAN LEGEND	
(records by D. Bojanić, F. Kanitz and M. Đ. Milićević)	39
ZAJDE BADŽA AS AN ISLAMIC-CHRISTIAN HOLY PLACE	
(writings by Đ. Stamenković, M. Arsić, I. Trajković and N. Jašić)	42
THE KEEPER OF THE CULT PLACE (Neša Asić)	47
CONCLUSIONS: GIVING AND RECEIVING	51
ZAJDE BADŽA (ZAHIDE BADŽI) IN DER OSMANISCHEN LEGENDE	
(Aufzeichnungen von D. Bojanić, F. Kanitz und M. Đ. Milićević)	53
ZAJDE BADŽA (ZAHIDE BADŽI) ALS ISLAMISCH-CHRISTLICHES HEILIGTUM	
(Niederschriften von Đ. Stamenković, M. Arsić, I. Trajković und N. Jašić) ..	55
WÄCHTER DER KULTSTÄTTE (Neša Asić)	57
SCHLUSSFOLGERUNGEN: GEBEN UND NEHMEN	60

ПРИЛОЗИ	61
ЛИТЕРАТУРА	63
Списак имена	65
Белешка о ауторима	66

ПРЕДГОВОР: О ИСТРАЖИВАЊУ РОМСКИХ КУЛТНИХ МЕСТА

Одавно је један од нас потцртао да нишки Роми деле општу судбину српских (Ђорђевић 2001). Први помак на друму разбијања предрасуда о Ромима, нашим добрим комшијама, свакако јесте темељно упознавање њихове прошлости и садашњости, културе и свакодневице, *религије и обичаја*. Бројнима је непознато да је поприлично записано и написано о Ромима „вилиног града“ и ближе околине. Записима из њиховог живота испуњавали су своје бележнице следећи писци: Тихомир Ђорђевић (1984), Татомир Вукановић (1983), Јован Ђирић (1979, 1995), Богдан Ђуровић/Драгољуб Б. Ђорђевић (1996), Ђорђе Стаменковић (1997), Драгољуб Б. Ђорђевић/Драган Тодоровић (1999), Ива Трајковић (2000), Сретен Петровић (2000), Светозар Стајић (2001) и Ненад Јашић (2001). На тим основама, негде од средине 90-их година, утемељила се *Нишка ромолошка школа* чији су припадници објавили на стотине научних радова, монографских студија и књига о нишким (и српским) Ромима.¹

Школа је, с обзиром на њену културолошку усмереност, посебну пажњу у истраживању поклонила обради ромских култних места,² водећи рачуна о томе да већина њих буду она која су у функцији, али је проучила и неколико угашених, држећи се наука да је светост неког места за сваки верујући народ, дакако и ромски, трајнија и да се кад-тад може обновити. Ретка су култна места која су за неку веру и народ изгубила значај или су у потпуности одбачена.

Драгољуб Б. Ђорђевић је за изучавање спремио прелиминарну типологију култних места на:

IA култна места која посећују искључиво Роми;

IB култна места која Роми посећују заједно са осталим народима;

и

IV сакралне храмове, као култних места окупљања Рома.

Другом нашем типологијом међу ромским култним местима издвајамо:

IIA угашена, изумрла култна места; и

IIB активна (жива), у функцији култна места.

¹ Попис урађеног и публикованог припремио је Драган Тодоровић (2006, 2017) у двама библиографијама: оној која покрива период од 1996. до 2005, и другој која обједињује време од 1996. до 2015. године. Погледати и Д. Б. Ђорђевићеве поговоре тим издањима (Ђорђевић 2006, 2017).

² Српска етнологија довољно је проучавала српска култна места, али у њој изостају задовољавајуће класификације, типологије и анализе њихових функција; Дејан Крстић (1998, 2001/2002) је један од ретких етнолога који развија типологију култних места на: *култна дрвећа и крстове, култне изворе и црквита – остатке ранијих цркава*.

Тако смо у склопу истраживања *Romani Places of Cult and Culture of Death*, које смо спровели од 2001. до 2003. године у нишком крају и југоисточној Србији, а за програм *Roma Culture in Central & Eastern Europe* (OSI, Budapest), пронашли и обрадили десет култних места: *Крушка* и *Кадијин крст* (Књажевац), *Крст* (Сврљиг), *Черкеска чесма*, *Орлански камен* и *Савићевац* (Прокупље), *Крковца* и *Ханик* (Прешево), *Црква Узвишења Светог Крisha* и *Зајде Баца* (Ниш). Резултати истраживача – Д. Б. Ђорђевића, Д. Тодоровића, Баје Сaitовића Лукина, Ибрахима Османија и Радета Вучковића – објављени су на енглеском и ромском језику у књизи *Romani Cult Places and Culture of Death / Romane kultna thana thay i kultura merubasiri* (Saitović-Lukin et al. 2005).

Руководeћи државним пројектом (*Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије*, који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС), инсистирали смо да се настави с изучавањем култних места. Из тога је произашао и обиман зборник на енглеском – *Cult Places on the Border* (Ђорђевић, Todorović, and Krstić 2014) – а у њему и неколико радова о ромским светилиштима.

Посебан истраживачки подухват, надамо се, представља обрада Зајде Баце, вишевековног култног места нишких Рома, које је утемељено на изворној отоманској легенди о побожној девојци/жени, Туркињи која је вероватно живела у Нишу у 16. веку. Све до краја 19. века ексклузивно култно место нишких Турака, са ослобађањем Ниша од отоманских завојевача Зајде Баца се установљава као особено исламско-хришћанско светилиште, са Ромима као искључивим баштаницима легенде о Зајде Баци. Данас ово место посећују, поштују и славе сви Роми без обзира на претке, конфесионално порекло, актуелну вероисповест или религиозни статус. Не губећи у ритуалном практиковању сопствене културне специфичности и народносни идентитет, Роми на примеру Зајде Баце на најбољи начин презентују изворно вишевековно искуство живота у мултиетничким и вишеверским друштвима.

У првој фази изучавања отворили смо проблем, сакупивши на једном месту све оно што је записано и објављено о Зајде Баци (Ђорђевић и Тодоровић 2001./2002) (видети прилог 1). И хронолошко ређање историјских, етнолошких и савремених публицистичких написа, онако како су се појављивали, већ довољно наговештава пут трансформације отоманске, тј. мухамеданске легенде у својеврстан вид религијског уверења нишких Рома, преточен у сакрализовање конкретног простора – сада култног (видети прилоге 2 и 3). У другој фази, за ову прилику и садашњи, досегнути ниво анализе, понављамо четири кључна извештаја:

два из тзв. првог блока до 20. века и два с његовог краја и почетка трећег миленијума; прештампавамо и скраћени интервју са чуварем култног места. Тако да је сада књижица прво интегрално издање рукописа на српском о ромском светилишту Зајде Баџа, док већ објављене верзије на енглеском, ромском и немачком језику прештампавамо.

Пре тога, текст о Зајде Баџи, ексклузивној појави са којом ни већина Нишлија не кореспондира, наишао је на прилично занимање стручне јавности. Зато је објављиван у више верзија и на неколико језика.

Професор Сретен Петровић, утемељивач Етно-културолошке радионице у Сврљигу и *Етно-културолошког зборника*, омогућио нам је да преко сажете верзије чланка упознамо наше и стране, поглавито балканске, фолклористе, етнологе и антропологе с ромском светицом и изистински несвакидашњим светилиштем (Ђорђевић и Тодоровић 2001/2002, 77–82).

Југословенско удружење за научно истраживање религије уврстило га је у прекретнички зборник *Вере мањина и мањинске вере* (Ђорђевић и Тодоровић 2001, 249–260), а Д. Б. Ђорђевић (2010, 294–320) у своје већ класично дело *На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије*.

Напис о Зајде Баџи, захваљујући Томасу Бремеру (Bremer), изванредном богослову са Универзитета у Минстеру, публикован је на немачком језику у цењеном часопису *Ost-West Europäische Perspektiven* (Ђорђевић и Тодоровић 2008, 48–65).

Напоследку, на енглеском (Cult Place Zajde Badža) и ромском (Kultno Than Zajde Badža) једна верзија је штампана у поменутој књизи *Romani Cult Places and Culture of Death / Romane kultna thana thay i kultura meribasiri* (Saitović-Lukin et al. 2005, 45–58; 283–296).

И тако, миц по миц, заинтересовасмо младу Русињу Ксенију Трофимову, за нишко ромско култно место. Она је, припремајући докторску дисертацију, у три наврата (2011, 2012. и 2014) била гост Катедре за друштвене науке Машинског факултета Универзитета у Нишу и вршила теренска истраживања повезана са Зајде Баџе. Тезу је одбранила на Филозофском факултету Московског државног универзитета „Ломоносов“ (2013) и запослила се као научна сарадница Института за филозофију Руске академије наука.³ Студију о Зајде Баџи објавила је на ру-

³ Пријатна се чињеница огледа у томе што јој је ментор био Игор Николаевич Јаблоков (Яблоков), шеф Катедре за филозофију религије и религиологију, код кога се далеке 1986. године и Д. Б. Ђорђевић један семестар усавршавао из социологије религије на постдокторским студијама (тада је то била Катедра за историју и теорију атеизма).

ском (2014) и енглеском (2016) – Конструирование священных мест в мультикультурной среде: пример святилища „Зайде Бапче“ в Нише (Сербия), *Государство, религия, церковь*, н. 2, с. 204–230; Constructing Holy Spaces in a Multicultural Milieu: The Case of Zajde Bašće Shrine in Niš (Serbia), *State, Religion and Church*, 3(2), pp. 79–101 – а ми је штампамо на енглеском и преводу на српски језик.

Читаоци су сада у прилици да упореде наше и њене резултате, посебно закључке, мада је нама стало и до оцене да ли смо успели у намери да покажемо:

(а) како Роми нису само пасивна културна заједница већ јесу и активна, самоопределива нација;

(б) да су Роми, и у религијском простору, пример другима како треба бити спреман и на давање и на примање, а не само на наметање свога среда и културног модела; и

(в) да ромском културном хабитусу одговара интеркултурална интеграција, јер синкретичко слављење култних места и практиковање културе смрти не иде на уштрб губљења сопствених културних специфичности и народносног идентитета.

Напоследку, не и по знатности, истичемо и чињеницу да смо ангажовањем академског сликара Зорана Тодоровића Тодора обезбедили прво, ама баш прво, представљање лика Зајде Баце.⁴ Његова креација, на којој неизмерно захваљујемо, можда заживи и претвори се у трајну слику по којој ће надолазеће генерације Рома и нерома препознавати ту легендарну девојку. Може бити, што и желимо, да Тодоров рад опстане и остане, а да наша скромна монографска студија буде превазиђена новијим и продубљенијим изучавањима ромских култних места.

⁴ „Када будеш прочитао верзију прикупљених текстова о Зајде Баџи, видећеш да је ту реч о легенди, која је можда узора имала у стварном догађају, а можда и не. Углавном, нити се тачно зна ко је била Зајде Баџа, ни како је изгледала. Нема поузданијих описа њеног изгледа. Неки дан смо са професором Ђорђевићем седели у кафани и пили пиво на овој врућини, разговарајући о припремању читавог материјала и мени је пала на памет занимљива идеја. Она је следећа: *да ти, на основу података из писане грађе и креативног доживљаја, спремиш насловну страну будуће књиге и неколико цртежа који би пратили описана дешавања. Ти би могао, полазећи од свега доступног, да осмислиш лик Зајде Баџе или само осликаш поједине интересантне сцене из приповедања (њено узлетање у небо или детаље Тврђаве са папучама које су остале после њеног нестанка, разговор с мајком или са оцем који је на хаџилуку, итд.)*“ (Из писма Д. Тодоровића сликару Зорану Тодоровићу Тодору – Ниш, 24. јули 2001).

ЗАЈДЕ БАЦА У ОТОМАНСКОЈ ЛЕГЕНДИ (записи Д. Бојанић, Ф. Каница и М. Ђ. Милићевића)

Душанка Бојанић, пишући о Нишу у раздобљу турске власти до великог рата 1683 (1983, 131–132), препричава Евлије Челебије (Çelebi), из 1660, запис о Захиде-баџи, што је вероватно прво спомињање тог мухамеданског предања:

„Евлија Челебија, између осталог, помиње Захиде-баџи. Судећи по имену (Захиде значи искушеница, подвижница) и по надимку (баџи значи сестра и почасни је назив које су добијале супруге и ћерке поглавара бекташијских текија), Захида-баџи је била побожна и уважавана особа. Али, не зна се када је живела. Евлија Челебија говори о њој као особи о којој се у његово време не зна много. Због тога би се могло претпоставити да је ова побожна нишка муслиманска жена живела средином XVI или у другој половини XVI века, свакако, доста пре Евлијиног проласка кроз Ниш.

Турбе Захиде-баџи указује да је она сама по себи била значајна особа, јер би, да је била само жена или ћерка неког дервишког шејха, била сахрањена заједно с њим. Себиљ који је подигла био је скроман, али драгоцен дар суграђанима, због култа воде у исламу, а и због неоспорне потребе Нишлија да дођу до здраве пијаће воде...

Најзначајнији објект који је муслиманском Нишу дала Захиде-баџи био је њена текија. Међу познатим текијама у Нишу, Евлија Челебија је споменуо текију на врху моста која је припадала бекташијама, затим текију Захиде-баџи и Хајдар-ћехајину текију.

Поставља се питање којем је реду припадала Захиде-баџи. Свакако би требало претпоставити да је она припадала неком реду сродном бекташијама, а можда и бекташијском. Текија као архитектонски објект није морала бити посебна грађевина. Најчешће се у балканским градовима стамбена зграда претварала у текију. Ова текија постојала је и у другој половини XIX века.

У званичним салнамама, годишњацима, из последњих година турске управе Нишом, помиње се турбе Захиде-баџи као постојеће. Истовремено, у Нишу је постојало и предање о турбету са гробом 'неке Туркиње девојке', које се односило, по својој прилици, на турбе Захиде-баџи. По тој легенди девојка је била млада и веома побожна усвојеница неког богатог Турчина из Ниша, који је отишао на хаџилук на ћабу. Када је уочи Бајрама помајка спремила доста јела и слаткиша, девојка је затражила један сахан јела које је њен поочим најрадије јео, да му га однесе у Меку. После упорних молби, помајка јој испуни жељу и да сахан с јелом, а девојка изађе из куће 'и не удари на градска врата, него правце преко градског бедема и преко рова'. Ту је нестала заувек, а само су у градском рову нађене њене папуче. Када је поочим дошао са

Ћабе, жена му је испричала све о нестанку девојке. Он је тада из бисага извадио и дао жени онај исти сахан који је она са јелом дала поћерци. Испричао је да је тај сахан пун гурабија нашао, сутрадан по Бајраму, у својој соби у Меки.

На месту где су остале девојчине папуче, побожни Турци виђали су некакву светлост коју није палила човечја рука. На том месту саграђена је лепа гробница са турбетом, дело поочима и осталих Нишлија који су веровали да се девојка посветила. Ово турбе није трпело покривач, због чега је три пута грађено и три пута се само рушило, па је деведесетих година XIX века стајао гроб откривен да га бије киша и греје сунце.

Врло сличан мотив среће се у легенди о турбету Муја Бабе у Скадру. Он је био слуга у Скадру, а свом господару, који је отишао на ђабу, однео је пјату са халвом.

Турбе Туркиње девојке у Нишу налазило се близу некадашњих београдских врата у рову.“

Феликс Каниц (Kanitz), истраживач и путописац, у више наврата обилазећи Ниш (Петровић 2000), најпре још за време Турака, приликом друге посете (1864), оставља цртицу о легендарној девојци: „У непосредној близини чесме коју је саградио Хајдар-ћехаја видео сам једно тулбе, подигнуто над гробом неке нишке девојке која је постала чувена због свог чудесног путовања у Меку и још једно у којем је почивала Деруни баба, чије је молбе Алах увек услишавао (Каниц 1985, 155).“; потом, у ослобођеном Нишу (1887), записује: „И на описаној маварској главној капији цитаделе је султанов знак уступио место српском грбу с орлом; узалуд сам, исто тако, тражио црвени сарај у којем ме је Абдурахман-паша онако строго испитивао. Он је савијен са земљом, као и турски станови, чији су га вртови улепшавали свежим зеленилом, као и тулбе светице, чије су кости 1883. предате хоџи најближе џамије да их сахрани...“ (Каниц 1985, 166).

Милан Ђ. Милићевић, знани историчар и државник, боравевши у Нишу одмах по ослобођењу од Турака, 1878. године, и радећи на тексту „Нишки округ“, који је објављен у књизи Краљевина Србија, нови крајеви (1884, 96–98), живописно и изворно бележи мухамеданску легенду од самих Турака:

“Близу градских београдских врата имају нека два турска гроба (две тулбе), које Турци поштују као гробове својих светитеља. Вреди и њих поменути овде као једну допуну у опису града. Један је гроб у рову, а други пред самим вратима на гласији.

Први је гроб неке Туркиње девојке, која се поштује као светица, а други је гроб некога Даруни-бабе, такође угодника божјијег, по мухамедовом закону.

О светици девојци причају у Нишу Турци ово:

Неки Турчин у Нишу, богат човек а без порода, усвоји неко сироче девојче, које се, поред других добрих својстава, одликовало великом побожношћу.

После неког времена, Турчин поочим оде на ћабу, да се поклати гробу Пророкову, што је једна од првих дужности сваког побожног муслимана.

У очи бајрама, турчинова жена спреми доста јела и слаткиша, да по обичају на бајрам подели сиротињи. Поћерка јој приђе и замоли је да јој да један сахан од онога јестива које је њен поочим најрадије јео.

- А што ће ти? упита помајка.

- Да однесем у Меку поочиму, и да га понудим, одговори дете.

- Не можеш ти, чедо моје, одговори помајка: - отићи у Меку; где је то себе! То је преко мора!

- Ако! Мени ће Бог помоћи да обрадујем поочима мога.

И дотле је молила да јој се да јело, докле се помајци не досади; па, више да је се отресе него од какве збиље, да јој сахан са јелом. Девојчице узме сахан, изиђе из куће, и не удари на градска врата, него правце преко београдског бедема и преко рова. Ту је нестане. Помајка потрчи за њом, али је не нађе нигде: ни на граду, ни у рову, нити игде на другом месту. Само у рову градском нађе њене папуче.

Од тога вечера нигде се није чуло ни гласа, ни нашло трага од тога девојчета.

Кад се Турчин поочим врати с Ћабе, и затражи поћерку, жена му исприча све како је нестало девојчета. Турчин отвори своје бисаге, и извади жени онај исти сахан који је она с јелом предала поћерци у очи бајрама.

- А откуд теби тај сахан? упита упрепаићена була.

- Сутра дан по бајраму, одговори Турчин: - нашао сам га у мојој соби у Меки, и у њему беху медене гурабије.

После тога, на оном месту где су остале поћерчине папуче, неки побожни Турци виђали су некаку светлост коју, веле, није палила рука човечија.

Поочим, верујући и сам с осталим Турцима да му се поћерка посветила, начини лепу гробницу на оном месту где су нађене њене папуче, и покрије је високом тулбом. Ту су одмах правоверни почели долазити на молитву Богу и пророку.

То је нишка побожна прича о туркињи светици девојци.

Још се додаје да та светиња не трпи покривача! Три пута је тулба грађена, и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен те га бије киш и греје сунце по вољи."

**ЗАЈДЕ БАЦА КАО ИСЛАМСКО-ХРИШЋАНСКО СВЕТИЛИШТЕ
(написи Ђ. Стаменковића, М. Арсић, И. Трајковића и Н. Јашића)**

Ђорђе Стаменковић (1997, 195–196), дугогодишњи директор Историјског архива, прилежни бележник цртица из ближе прошлости града на Нишави, наново је подсетио на ромско свето место, указујући на његову данашњу употребу:

"Сваког петка крај нишке Тврђаве у близини Београдске капије може се видети стотину упаљених свећа. Један угао испод зидина нишке Тврђаве осветљен је. Види се ноћна 'култна ватра' крај које су окупљени бројни нишки Роми и остали Муслимани нашег града. Велики број Нишлија пита се откада и зашто се одржава овај култни обичај и откада се нишки Роми окупљају око овог, у основи турског споменика. Обичај је стар већ више векова. Још на почетку 15. века, у Нишу су биле познате разне гробнице виђенијих Турака чија су турбета (гробови) сматрани за света, култна места. У свом путопису већ 1660. године чувени путописац Евлија Челеби навео је како је у Нишу затекао гробове чувеног добротвора Хајдарнчехије, Сефер Бабе, Михалздеа и турски гроб Захиде (Зајде) Баце чији се остаци данас налазе крај зидина старе нишке Тврђаве.

На гроб Захиде (Зајде) Баце редовно излазе нишки Роми и Муслимани. У новије време могу се видети страни студенти а пре свега они из арапских земаља. Култно 'свето' место нишких Рома ограђено је скромном оградом, зидине Тврђаве окречене су и обојене; око гроба налази се мања клупа. Крај гроба окупљају се старији и млађи Роми. Том приликом даривају 'свето место'. Остављају понешто металног новца, по који белег, пешкир или кошуљу. Затим редовно у вечерње часове пале свеће и моле се сени њихове светице, односно моле се да им Захиде (Зајде) Баце помогне, да им да здравље, донесе срећу, љубав и радост у породици и животу. Али Захиде (Зајде) Баце може примити и клетве за све оне који 'нису добри' па отуда се Роми строго чувају обичаја да било кога укуну или му пожеле које зло. Легенда о Захиде (Зајде) Баце у Нишу живи већ неколико векова. Ниш се развио. Напредовао. Он се с правом назива градом електронике, па ипак, нишки Роми и даље чувају свој традиционални и народни обичај; редовно излазе на гроб Захиде (Зајде) Баце палећи свеће и молећи, да им она, која припада неком култу исламске богородице, подари здравље, срећу и радост... Ниједна власт није забрањивала одржавање овог обичаја. Једино су Немци и Бугари за време II светског рата (1941–1944) забранили излазак на турбе Захиде (Зајде) Баце. Са доласком слободе поново су се Роми окупили око свог турбета али без крова.

Слободно можемо поставити питање: зашто се обележава усмена на Захиде (Зајде) Баце у чију се част пале вечерње свеће испод

зидина нишке Тврђаве? На ово питање можемо одговорити само на основу предања које је забележило једну легенду о старом турском споменику у Нишу. На турском језику Захиде (Зајде) Баџи означава побожну, честиту, племениту али и уважену девојку, жену. Према томе Захиде (Зајде) Баџе била је Нишлијка али једна од значајнијих личности. Она није била кћер обичног дервишког шахије већ девојка која је саградила себиљ, како се на турском језику, зове чесма па су њени суграђани са 'нишког сабиља' пили здраву, пијаћу воду. Тако је Захиди (Зајде) Баџе испунила основни закон ислама дарујући народу Ниша и околине здраву пијаћу воду. Према томе у званичним турским аналима (салнама) помиње Захиде (Зајде) Баџи као турбе (гроб) 'неке турске девојке'. Девојка је била млада, побожна. Била је усвојеница нишког богатог Турчина. Када је једне године њен поочим пошао у Меку да посети позната места ислама, опростио се од породице и дуго се задржао на хаџилуку. За то време његова усвојеница остала је у Нишу. Једне вечери 'уочи Бајрама', учинило јој се као да је 'чула' глас свога поочима који је тражио да му се из Ниша што пре донесе нешто за јело. И Захиде (Зајде) Баџе поверовала је том гласу: затражила је од помајке један сахан (бакарну зделу) и у њему припремила своје поклоне, храну за поочима и пошла на далеки пут. Путијујући за Меку девојка удари на погрешна врата, упути се преко нишког Градског поља и тада јој се изгуби сваки траг. Узалуд су је нишки Турци тражили. Од ње није било ни трага, ни гласа. После неколико дана, недалеко од Београдске капије, нашли су само пар њених девојачких папуча. Био је то знак да је ту пала и погинула бранећи од непознатих насилника своју част и своју честитост. У знак сећања на ову племениту девојку касније су нишки Турци подигли свето турбе Захиде (Зајде) Баџе. Ово турбе све до 1890. године било је покривено. Најзад, нишки Роми одлучили су да се гроб открије, јер Захиде (Зајде) Баџи и мртва је заслужи-ла 'да је Сунце греје и да је кишне капи купају'.

Нишки Роми и данас верују у ову легенду. Они доводе своје млађе и причају им како и данас 'с неба' долази нека рука и пали ватре на гробу Захиде (Зајде) Баџе како би она била увек осветљена због своје доброте и незаборавна."

Нишка новинарка **Мирјана Арсић** (2000, 22), која се, сва је прилика, „крије“ иза иницијала М. А., у скраћеном издању и романтично збори о Захиде Баџе, препричавајући Милана Ђ. Милићевића и Ђорђа Стаменковића:

“Гроб младе Туркиње постоји, а легенда о њему каже да је она била усвојеница неког богатог Турчина без деце, која се посветила и о којој је писао и Евлија Челебија 1660, називајући га гробом Захиде (Зејде) Баџе. О њему, без навођења имена, пише и Милан Милићевић у делу делу 'Краљевина Србија' у књизи 'Нови крајеви'. Оба писца (Милићевић

и Стаменковић) наводе углавном исте основне елементе легенде: девојка је једног дана уочи Бајрама рекла помајци да би отишла код поочима који је, у то време, био у Меки на Ћаби да му носи колаче, јер јој се он јавио у сну. Мајка ју је одвраћала од залудног наума. Она је била упорна те је ова даде један сахан (бакарну чинију) пуну колача више шале ради. Девојка је кренула, али погрешним путем на Београдска врата па преко градског поља и – ту јој се губи сваки траг. Нешто је, ипак, остало. Кад је помајка потрчала за њом нашла је у рову код бедема њене папуче. Кад се поочим врати са Ћабе потражи девојку ажена му, уз плач, исприча шта је било. Он тада извади из торбе онај исти сахан који је жена дала девојци и исприча запрепашћеној були да га је ујутру по Бајраму, нашао у својој соби пуног медених гурабија. Неки други Турци утврдили су да се на месту где су нађене папуче види некаква светлост 'коју није палила људска рука'.

Тада се поочим ове девојке и остали Турци, уверени да се она посветила, договоре и подигну јој гроб на месту где су нађене папуче. Гробницу покрију високом тулбом. 'Правоверни' су ту одмах почели да долазе на молитву, а Милићевић наводи још и то да 'та светиња не трпи покривача: Три пута је тулба грађена и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен, те га бије киша и греје сунце по вољи'. Овај детаљ помиње и Стаменковић, напомињући да је тулбе стајало до 1890. године, када су га, како он каже, склонили нишки Роми јер 'Захиде Баџи и мртва је заслужила да је сунце греје и кишне капи купају'.

И то је романтична прича о доброти и незабораву, а других историјских чињеница нема.

Етнолог **Ива Трајковић** (2000, 134–135) на истеку 20. века покушава да протумачи Зајдебачу, сада већ ексклузивно ромско светилиште:

„Право светилиште и култно место данашњих нишких Цигана може се сматрати Зајдебача у коју они највише верују, често је посећују и клањају јој се, те ово култно место, остало од Турака, можемо сма-трати њиховом црквом.

Ово светилиште се налази уз зид Нишке тврђаве, десно од београдске капије. Ограђено је са неколико стубова од бетона и металним ланцем, а унутар њега се налазе три окречена дрвета и неколико камена на којима сваког четвртка у поподневним сатима Цигани пале свеће, љубе камене блокове Тврђаве, и тихо изговарају жеље и молитве. По народном веровању Зајдебача – Зајда је била девојка, Српкиња, хришћанка, слушкиња на двору турског паше. Страствено је заволела ислам и често се кришом клањала пошто јој је као хришћанки било забрањено да то јавно чини. Једног јутра, после пашиног одласка у Меку, у ћабу, на поклоњење Алаху, отишла је у нурник и почела да се клања, мада је то недостојно праве вере. Ту је изненада осетила надприродну моћ и полетела према Меки носећи паши халве

у сахану. Кад је била изнад бедема, десно од Београд – капије, испала јој је са ногу једна папуча. На то место су касније Турци долазили, љубили околно камење, палили свеће, и упућивали молбе Алаху, надајући се да ће се све њихове жеље испунити, а Зајду су сматрали светицом, мада је то у супротности са муслиманским учењем.

М. Милићевић после ослобођења Србије 1877. год. бележи: 'Близу градских бедема постоји гроб неке девојке Српкиње која се поштује од муслимана као светица', што представља поуздан податак о старости светилишта званог зајдебача.

По народном предању ово светилиште постоји од давнина. Сем муслимана из Ниша, посећивали су га муслимани из Лесковца, са Косова и из Македоније, као и поједини припадници православне вере. Одласком Турака, нишки Цигани су наставили да поштују ову светињу. Овде су долазили болесни с уверењем да ће их Зајда излечити, бездетке су се надале породи, мајке су након молби Зајди веровале у добар успех својих синова и кћери у школи. Верује се да ће човека мимоићи многе недаће и зла ако се овде клања а пратиће га срећа и благостање. Народ верује да је Зајда многима помогла. Са светилишта се одлази уназад у знак великог поштовања. Новац који верници остављају не ваља узимати а ко би га узео рука или неки други део тела би му се осушили или би га снашла каква друга невоља.

На овом месту је раније било тулбе које су Турци у три наврата подизали а оно се рушило само од себе. 'Ова светиња не трпи покривача'. Негде око 1935–36. године, верници су уз помоћ џемата у Нишу подигли минијатурну грађевину од лима у виду џамије али се и она сама од себе порушила. У свом џемату верници су одређивали лице које се старало о одржавању чистоће и реда и продавало је свеће, од чега је и живело. Данас ове послове обавља једна Циганка, а издржава се од поклона и продатих свећа.

По причању житеља Черга-мале слично светилиште су имали у насељу у дворишту неког Циганина, који га је порушио након што се преселио у друштвени стан.“

Публициста **Ненад Јашић** (2001, 33–34), хроничар „изнутра“ живота и обичаја нишких Рома, на почетку 21. века овако преноси „причу“ о Зајде Баџи:

„Стари нишки Роми верују у Зајде Баџу (Захида Баџи) као свог свеца и заштитника. Легенда о Зајде Баџи се преносила међу Ромима с колена на колено. Једна врло побожна млада жена је радила као слушкиња код неке богате турске породице. Пошто није била муслиманка, није јој било дозвољено да клања у кући. Зато би она орибала клозет и тамо би клањала. За бајрам је стари муслиман, код кога је радила, отишао у хаџилук, а она је пожелела да му однесе сахан са алвом коју је његова жена управо направила. Када је то рекла његовој

жени, она је прекорила да не прича нешто што је немогуће. Међутим, када је измакла пажњи своје послодавке, она је узела сахан са турском алвом и одлетела у Меку, у џамију где се овај побожни Турчин молио клањајући. Спустила је сахан испред њега и вратла се кући. Када је молитва завршена, Турчин се силно изненадио угледавши сахан са алвом и препознавши да је то сахан из његове куће. Овај побожни човек је наслућивао чије је то дело, па је по повратку кући позвао све укућане и послугу и поделио им донесене поклоне. Када је дошао ред на ову девојку, он је позвао и пружио је сахан према њој. Тада је она полетела кроз прозор а он је стао дозивајући за њом: 'Зајде Баџи, Зајде Баџи'. (Захида, Зајдо – одана богу, баџа – кућна служавка.) Одлетела је и више се никада није вратила. На месту где јој је испала папуча у градском рову, поред бедема, крај Београдске капије, и данас стоји ограђен гроб, турбе без наткривене плоче јер се верује да гроб није трпео никакав покривач. Три пута је грађен и три пута се сам рушио. Стари нишки Роми верују да није трпео покривач зато што је Зајде Баџа живи светац. Сваког четвртка и сваке недеље нишки Роми пале свеће на том месту, а понекад деле и турску алву. То чине и данас.“

ЧУВАР КУЛТНОГ МЕСТА (Неша Асић)

Преносимо и сведочење **Неше Асић**,⁵ који сада води бригу о светилишту:

„(...) На овом месту је била плоча бетонирана и неки, шта ја знам, буцован наредио да се то обори. Довео радници, међутим, шта испало? Неком је рука искривљена, некоме је нога искривљена, некоме уста искривљена. А њему шта се десило: отиш'о са колима, можда триес, четерес метара, правио судар и моментално на место је погинуо.

А добро, кад је то било?

Прошле године. А, међутим, ево, да вам испричам целу ситуацију. Они што причају, ови Ромови, то није тачно. Она је била једна верна слушкиња, радела је ту негде код неке Туркиње исто. А она је турске вере и јако је била побожна. Газдарица је правила халву, ону знате, а газда је много обожавао ту алву да једе, а он је био на ратиште. Међутим, шта је било. Она је молила Бога, каже, да је ту газда, каже, он много обожава ову алву да једе, кад би ми Бог дао крила да летим, да му носим на ратиште. Међутим, она је добила крила и ставила у бакарно посуђе и одлетела. Кад је одлетела, једно пет-шест метара позади газде је ставила а није се јавила газди, а он је осетио још је врућа, осетио мирис, чуди се ко је донео ту алву и није ни знао о чему се ради. Отворио посуђе, узео ону алву, па је јео. Међутим, одма по повратку, она је летела, неко је опазио, па је гађао у њу. По повратку оданде, рањена била, она је издржала до ово место и ту је пала.

Значи, сада ту долазе и Роми који се презивају муслимански, или муслимани, а долазе и православци?

Долазу православци, ма и болесни људи. Свако који зашта пали, свакоме помаже.

Је ли раније више долазило да пали свеће или сад?

Сад су више, сад више долазу.

Откад си ти задужен за ово?

Ја... сестра је моја била, само ја што се тиче боље сам упућен у те ствари... Сестра је била ту, па сам ја од сестре уз'о и има скоро седам-осам месеци.

Кад се људи окупљају, четвртком?

Само четвртком.

А од колико сати?

Па, оно неко пре подне дође, неко после подне... Роми су обећани, разумете. Они су обећани да сваког четвртка, неко ко је обећао да ће пали, ако не може то, он кући пали.

⁵ Аутори су обавили интервју 10. маја 2001. године. Како би се очувала изворност дијалога, разговор је без икаквих дотеривања скинут са аудио траке.

А јел' долазе више поподне, предвече, или...?

Долазе поподне више.

А јел' долазе кад је неки празник, кад је Ђурђевдан или Василица?

Па, долазу, долазу ако је четвртак, ако падне четвртак обавезно долазу. Без обзира на празник. Јер, право да вам кажем, ја, без обзира... ја сам био у Адвентистичку цркву, Православну, па онда сам Католичку, а овде, па сад Јеховини сведоци сам и 'оћу да вам кажем, Библију знам такорећи као у прсте.

А ти сам јел' славиш нешто кући, поштено?

Славим, али није обавезно да славим. Јер кад имаш, сваког дана је празник Богу, Бог је то забранио.

А јел' доводе људи децу своју млађу?

Доведу, дођу, кол'ко омладина долази овде, неко за момци палу, шта знам да им се жеља свиђају, и нема коме да се не испуњава жеља. Скоро је баш била једна са села Ромкиња, шта знам, дошла је ту, не знам је, само је познам из виђења. И она много се жали од главе, међутим, шта је било. Она је седела ту, кажем устани овамо, кажем, и ставио сам је ту да се моли уз овај зид, да се моли њојзи, моментално осећала одма' боље, разумете.

Кад долазе ти што хоће да им нешто помогне Зајде Баца, јел' изговарају нешто речима или се само овако моле?

Не, у речима изговарају и сваки је дужан мени да се исповерава, зашто пали. Ја ги питам, фино ги питам, јел' на ово место не сме да ме лаже. И они кажу. Једна је закачила ту конач. Кажем, зашто сте закачили тај конач, кажем, ту неке мађије немој да ми правиш, то не долази у обзир. Каже, све је у реду, кад дођу просци, просу ме, после једно пар дана, каже, то се све растура. И због тога.

А кад се моле ту за помоћ и тако, ти их водиш код овог дрвета?

Овде водим... и овако се моли ту, разумеш, ту се моли. Други пут кад дођете, кад не буде кишовито време, видећете то је плава женска. Она је плава женска и молу се њојзи и свакоме помаже.

И још шта рече да има?

Има ту и Света Марија, некад се покаже са Исуса а некад без. Е, сад је мокро, не може да се види добро фотографија. Чак и круна се виђа.

Јел' ти мислиш да је то Зајде Баџи?

Да.

А реко си ми да се још неко виђа?

Има, женска, па мушкарца са баретку, па још једна женска.

А дете неко?

Не.

А овамо ништа не раде, некакав ритуал, сем што запале свећу?

Запале свећу и никакав ритуал не раду, само запалу свећу, неко ко је обећао кад им се испуњава жеља донесе нешир и нешто друго,